

УДК 347.965.343.12 (091)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.41>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК З СИСТЕМОЮ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Рогозіннікова К.С.,*кандидат юридичних наук,**асистент кафедри відновного правосуддя та приватної детективної діяльності
Національний університет водного господарства та природокористування**<https://orcid.org/0000-0003-2866-408X>*

Рогозіннікова К.С. Особливості взаємодії юридичних клінік з системою надання безоплатної правової допомоги.

У правовій державі, якою є Україна, однією з головних цінностей виступають основоположні права та свободи людини і громадянина, які гарантуються Конституцією України та іншими нормативно правовими актами держави. Тому захист порушених прав, є важливим елементом у правовій системі держави. Саме тому стаття є актуальною та присвячена питанню організації державної системи надання безоплатної правової допомоги. Зазначено, що до учасників державної системи надання безоплатної правової допомоги відносяться органи виконавчої влади, які не тільки вирішують організаційно-правові завдання у цій сфері суспільних відносин, реалізуючи різноманітні форми та методи діяльності, а й надають безоплатну допомогу. Здійснено аналіз правових актів, які утворюють систему надання безоплатної правової допомоги. Розглянуто організацію роботи юридичних клінік вищих навчальних закладів як учасників недержавної системи надання безоплатної правової допомоги, а також особливості взаємодії юридичних клінік з системою надання безоплатної правової допомоги.

Визначено, що метою діяльності клініки є виховання нового покоління юристів, формування у них усвідомлення важливої ролі правозахисника в суспільстві, розумінням соціальних проблем та бажанням забезпечити незахищеним громадянам доступ до безоплатної правової допомоги та справедливого правосуддя. Якість таких послуг забезпечується завдяки допомозі та контролю з боку викладачів, а також відповідності стандартам асоціації юридичних клінік. Студенти в юридичній клініці мають можливість самостійно складати процесуальні документи, оцінювати зміст та хід розгляду і вирішення конкретної справи та обґрунтовувати свою позицію у ній.

Проаналізовано заходи проведені юридичними клініками України та центрами безоплатної правової допомоги. Встановлено, що завдяки діяльності системи безоплатної правової допомоги все більше людей починають цікавитися своїми правами та звертаються за безоплатною правовою допо-

могою. Крім того, підтверджено значення взаємодії юридичних клінік з центрами безоплатної правової допомоги наступними фактами: по-перше, визначає загальний рівень правової культури, оскільки чим більше людей знають про свої права і координують свою поведінку з нормами закону, тим вищий рівень правової культури суспільства; по-друге, формує загальну законослухняність серед громадян усієї країни та охоплює різноманітні вікові та професійні групи населення; по-третє, сприяє розширенню суб'єктів надання безоплатної правової допомоги; по-четверте, системи безоплатної правової допомоги адаптуються під виклики сьогодення та інформують найбільш уразливі верстви населення.

Ключові слова: юридична клініка, взаємодія, права, безоплатна правова допомога, правова допомога.

Rohozinnikova K. Peculiarities of the interaction of legal clinics with the system of providing free legal aid.

In the legal state that is Ukraine, one of the main values is the fundamental rights and freedoms of a person and a citizen, which are guaranteed by the Constitution of Ukraine and other normative legal acts of the state. Therefore, the protection of violated rights is an important element in the legal system of the state.

The article deals with the organization of the state system of providing free legal aid. It is noted that the participants of the state system of providing free legal aid include the bodies of the executive power, which not only solve organizational and legal tasks in this sphere of social relations, implementing various forms and methods of activity, but also provide free help. An analysis of the legal acts that form the system of providing free legal aid was carried out. The organization of the work of legal clinics of higher educational institutions as participants in the non-state system of providing free legal aid, as well as the peculiarities of the interaction of legal clinics with the system of providing free legal aid, is considered.

It was determined that the goal of the clinic is to educate a new generation of lawyers, to make

them aware of the important role of a human rights defender in society, to understand social problems and to ensure that vulnerable citizens have access to free legal aid and fair justice. The quality of such services is ensured by the help and supervision of teachers, as well as compliance with the standards of the Association of Legal Clinics. Students in the legal clinic have the opportunity to independently draw up procedural documents, evaluate the content and course of consideration and resolution of a specific case and justify their position in it.

The activities carried out by legal clinics of Ukraine and free legal aid centers were analyzed. It has been established that thanks to the activity of the free legal aid system, more and more people are becoming interested in their rights and applying for free legal aid. In addition, the importance of interaction between legal clinics and free legal aid centers is confirmed by the following facts: firstly, it determines the general level of legal culture, since the more people know about their rights and coordinate their behavior with the norms of the law, the higher the level of legal culture of society; secondly, it forms general law-abidingness among citizens of the entire country and covers various age and professional groups of the population; thirdly, it contributes to the expansion of subjects of provision of free legal aid; fourth, free legal aid systems adapt to today's challenges and inform the most vulnerable sections of the population.

Keywords: legal clinic, interaction, rights, free legal aid, legal aid.

Постановка проблеми. Послідовна реалізація правових стандартів соціальної держави в Україні потребує системних дій, які мають бути спрямовані насамперед на визнання, захист та забезпечення гарантованих державою прав і свобод людини і громадянина. Сьогодні в Україні зберігаються такі внутрішні чинники, як соціально-економічна нестабільність, пов'язана з війною між Україною та росією, зростання соціальної напруженості на тлі зниження рівня життя та недовіри до органів влади та судової системи. Водночас зростає кількість людей, які належать до вразливих груп, чиї права так чи інакше порушуються за всіма стандартами. Люди з цієї групи не мають фінансових можливостей для того, щоб самостійно звернутися за кваліфікованою правовою допомогою до адвоката та отримати її. Надання безоплатної правової допомоги вразливим верствам населення та іншим особам, які її потребують, є не тільки частиною державної гарантії прав, свобод і законних інтересів особи, а й важливим елементом загальної соціальної політики держави.

Стан опрацювання. Тема системи безоплатної правової допомоги в Україні та юридичних клінік активно досліджується українськими

науковцями. У цій статті з посиланням на роботу М. Польської, К. Дацко представлено аналіз українського законодавства та електронних ресурсів, у тому числі офіційних веб-сайтів установ, що надають безоплатну правову допомогу, щодо здійснюваної ними діяльності. Кількість наукових праць у сфері української публічної політики, що описують взаємодію юридичних клінік та центрів з надання безоплатної правової допомоги, є обмеженою.

Метою цієї статті є визначення місця юридичних клінік у системі розвитку безоплатної правової допомоги в Україні та організація їх взаємодії. Сформулювати основні функції та механізми діяльності юридичних клінік, необхідні для надання безоплатної правової допомоги вразливим верствам населення.

Виклад основного матеріалу. Функціонування системи безоплатної правової допомоги в Україні є прогресивним кроком, який відповідно до покладених на неї завдань сприяє становленню правової держави та громадянського суспільства, зокрема.

Право на безоплатну правову допомогу є передумовою існування права на суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому Європейський суд з прав людини визнав право на правову допомогу не лише в межах конкретного судового процесу, а й поза межами розпочатого судового провадження, надавши йому вирішального значення та визнавши, що право на правову допомогу гарантується будь-якій особі ще до виникнення процесуальних правовідносин [2].

Закон України «Про безоплатну правову допомогу» визначає склад учасників державної системи безоплатної правової допомоги [6]. Будь-яка система має певні об'єкти, з якими вона взаємодіє для досягнення конкретних цілей. Система безоплатної правової допомоги - це сукупність елементів, що взаємодіють з метою надання безоплатної правової допомоги. Елементами системи безоплатної правової допомоги є її учасники, тобто ті, хто безпосередньо залучений до процесу надання такої допомоги. Суб'єктами є державні органи та організації, прямо визначені Законом України «Про безоплатну правову допомогу», які мають право брати участь у державній системі безоплатної правової допомоги в порядку, встановленому законом.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», існує два види правової допомоги: первинна правова допомога та вторинна правова допомога.

Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг: інформування, консультації та роз'яснення з правових питань; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального

характеру); допомога в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги; медіація.

Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг: захист, здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами.

О.М. Польська зазначає, що надавати допомогу можуть органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, спеціалізовані установи (первинна правова допомога), центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги та адвокати, внесені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Однак у процесі поглибленого аналізу чинного законодавства стає зрозуміло, що лише адвокати як особи з відповідним досвідом, знаннями та повноваженнями мають право на надання висококваліфікованої, якісної як первинної, так і вторинної правової допомоги [5].

Положення Конституції України проголошують в якості важливої конституційної гарантії державний захист прав і свобод людини та громадянина. Кожен з державних органів наділений повноваженнями у сфері забезпечення конституційних прав і свобод, в тому числі права громадян на правову допомогу [3]. Аналізуючи Закон України "Про безоплатну правову допомогу", слід підкреслити, що Конституція України проголошує права і свободи людини і громадянина пріоритетними та відзначає їх як найвищу цінність. Держава виступає гарантом дотримання та захисту прав людини. Україна зобов'язана надавати безоплатну правову допомогу своїм громадянам, оскільки в країні багато малозабезпечених громадян з низькою платоспроможністю та зростає соціальне розшарування населення. Держава не має інших засобів вирішення правових проблем своїх громадян, окрім розширення мережі органів та організацій, які надають безоплатну правову допомогу, а також сприяти їх взаємодії.

К.П. Дацко зазначає, що юридична клініка може претендувати на роль важливого соціального інституту. Завдання юридичної клініки можна визначити як зовнішньоорієнтовані та внутрішньоорієнтовані. До першої групи належать завдання, які зорієнтовані на суспільство загалом: це надання безкоштовної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення, проведення правопросвітницьких заходів тощо. Друга група функціонує в іншому вимірі – сюди належить навчальний компонент, роль клінічної освіти у формуванні студента як висококваліфікованого фахівця [1]. Привернула увагу ідея вчених про те, що юридичні клініки мають спеціалізуватися на допомозі незахищеним верствам населення. Можна повністю погодитися з думкою про те,

що місія клініки поєднує в собі надання правової допомоги та отримання практичного досвіду для студентів-юристів.

Для розуміння сутності і визначення статусу юридичної клініки їх функції варто порівняти з завданнями центрів безоплатної правової допомоги. Відповідно до частини 2 статті 7 Закону України "Про безоплатну правову допомогу" правова допомога передбачає надання правової інформації, консультацій з правових питань і роз'яснень, складення заяв, скарг та інших документів правового характеру [6]. Отже, перелічені функції подібні до завдань юридичних клінік. Водночас серед суб'єктів надання правової допомоги юридичні клініки не передбачені. Адже відповідно до статті 9 Закону України "Про безоплатну правову допомогу" її можуть надавати органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, а також спеціалізовані установи та центри надання вторинної правової допомоги [6].

Останніми роками юридичні клініки при вищих навчальних закладах України юридичного профілю надають значний обсяг безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. Беручи участь у діяльності юридичної клініки, студенти-клініцисти мають здійснювати прийом відвідувачів та надавати їм правову інформацію, консультації та роз'яснення з правових питань, складати процесуальні та інші документи правового характеру, здійснювати представництво інтересів осіб у судах, органах державної влади та місцевого самоврядування, перед іншими особами [5]. На перший погляд, студенти отримують практику й трамплін до хорошого професійного майбутнього, а клієнти одержують безоплатну правову допомогу. Однак у реальності все дещо складніше, оскільки для реалізації всіх цих пунктів вищий навчальний заклад повинен володіти необхідними ресурсами.

Насамперед має бути налагоджена хороша взаємодія з судами, правоохоронними органами, судовою владою, органами державної влади та місцевого самоврядування, іншими установами та організаціями. Підвищити якість роботи юридичної клініки, а в перспективі – активізувати навчання та практику чи працевлаштування студентів. На жаль, не кожен навчальний заклад має таку широку мережу контактів.

Ситуація складніша, якщо говорити про взаємодію з приватним сектором. Часто установи не хочуть працювати з вищими навчальними закладами через поширене уявлення про те, що вищі навчальні заклади є державними установами, а тому досить громіздкими та фінансово ненадійними. У певному сенсі представників установ можна зрозуміти. Як наслідок спілкування самих студентів з фахівцями-практиками судових і правоохоронних органів, інших державних органів та

органів місцевого самоврядування з питань їх діяльності починає ставитися під сумнів.

Від цього залежить якість наданих послуг. Оскільки недостатньо знати закон, необхідно знати, як він виконується на практиці. Іноді ситуації можуть бути нестандартними і до них потрібно бути готовим. Чудово, якщо цих студентів підтримують викладачі-куратори, які можуть поради, як стати краще, але іноді цього може бути недостатньо.

Також можуть виникнути труднощі в ефективних механізмах обміну інформацією між громадянами та юридичними клініками. Так, налагодити систему зворотного зв'язку – не проблема. Для цього існує тисяча і один спосіб. Питання у тому, як дати людям зрозуміти, що тут їм реально допомагають, потрібно лише звернутися до юридичної клініки.

Як приклад, юридична клініка Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування є структурним підрозділом даного закладу і використовується як база для навчання та проведення практики студентів спеціальності 081- Право. Здійснює надання безоплатної правової допомоги та юридичних консультацій з питань захисту прав і свобод людини з усіх галузей права (крім пенсійного та кримінального), відповідно до чинного законодавства України соціально вразливим верствам населення.

Метою клінік є виховання нового покоління студентів-правників, усвідомлення ними важливої ролі правозахисників у суспільстві, розуміння суспільних потреб і готовності надавати безоплатну правову допомогу та забезпечувати доступ до справедливого правосуддя вразливим верствам населення. Якість цих послуг забезпечується підтримкою та наглядом куратори-викладачі, серед яких є висококваліфіковані юристи-практики. З моменту заснування юридична клініка продовжує експериментувати, не обмежуючись традиційними формами роботи та діяльності. Таким чином, структура Клініки включає декілька підрозділів: 1) адвокатська діяльність; 2) організація практичних занять; 3) медіація; 4) правопросвітницька, правозастосовна та науково-дослідницька діяльність.

Юридична клініка Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування має групу юристів, яка складається з діючих юристів та викладачів. Разом зі своїми студентами юристи надають безкоштовні юридичні консультації мало-забезпеченим верствам населення. Звичайно, під керівництвом викладачів та досвідчених юристів студенти клініки залучаються до надання консультацій та підготовки правових документів на прохання громадян. Ще однією унікальною особливістю нашої клініки є наявність філії на базі

Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Рівненській області. Створення цієї філії дозволяє нашим студентам застосовувати свої знання на практиці, працюючи разом з консультантами з цього регіонального центру. Відкриття філії також дає можливість провідним фахівцям центру вдосконалити зміст навчального процесу в Інституті та надати йому більшої практичної значущості. Студенти-клініцисти працюють волонтерами на різноманітних правопросвітницьких заходах та у правоохоронних органах. Студенти-практиканти беруть активну участь у різноманітних науково-практичних заходах, турнірах, семінарах, круглих столах та конкурсах. Окрім поточної роботи з клієнтами, студенти-консультанти займаються правопросвітницькою діяльністю в рамках існуючих клінічних програм. Куратори юридичної клініки регулярно читають студентам змістовні лекції на актуальні теми, пов'язані з українським законодавством, змінами в законодавстві, застосуванням правових норм у різних галузях тощо. Ми розглядаємо сучасні юридичні клініки як осередок практичної юридичної освіти та засіб надання реальної допомоги тим, хто її потребує, у вирішенні правових спорів. З іншого боку, важко уявити сучасну, якісну юридичну освіту без ефективних юридичних клінік.

Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування запровадив напрям "Юридична клінічна освіта", в рамках якого студенти отримують не лише загальні уявлення про правову природу юридичних клінік, а й навички та вміння застосовувати чинні правові норми та вимоги до конкретних життєвих ситуацій. Сприяє розвитку комунікативних, інформаційно-аналітичних та психологічних методів, необхідних для щоденної роботи професійного юриста.

Метою "Юридичної клінічної освіти" є розширення та вдосконалення форм і методів навчання студентів навчально-наукового інституту права НУВГП та поєднання теоретичних знань студентів з практичною діяльністю юристів, набуття та виховання професійно важливих якостей особистості, необхідних для практичної діяльності юристів: вміння своєчасно оцінити складність і важливість ситуації, вміння провести консультацію в клініці психологічну оцінку заявника, вміння грамотно, лаконічно та професійно висловлюватись, навички спілкування з клієнтами.

Висновки. У юридичних клініках елементом соціально-педагогічної інтеграції справедливо вважати проведення бесід з юристами-практиками, представниками різних професій, пов'язаних з проблематикою занять у юридичній клініці. Це – судді, прокурори, адвокати, працівники МВС,

адміністративних органів влади, учені. Своєрідними фахівцями можуть виступати громадяни, які раніше зверталися по юридичну допомогу чи самостійно вирішили правову проблему, навіть колишні звинувачені, засуджені. Корисним буде заняття, проведене за участю депутатів, активістів громадських організацій. Запрошені фахівці можуть стати активними учасниками будь-яких інтерактивних занять: дискусії, аналізу казусів, рольових ігор, соціальних проєктів. Користь такої співпраці очевидна. Адже саме практики, очевидці можуть прокоментувати дії юриста-початківця, допомогти відпрацювати практичні навички, тим самим забезпечити ефективність інтеграції соціального й освітнього концепту юридичної клініки.

Проблема надання безоплатної правової допомоги в Україні не може бути вирішена лише одними юридичними клініками, як і одноосібно іншими суб'єктами надання первинної та вторинної правової допомоги (органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, спеціалізованими установами, центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, адвокатами тощо). Чим більше суб'єктів надаватимуть безоплатну правову допомогу в Україні, тим доступнішою вона буде для малозабезпечених верств населення нашої держави. Право кожного на правову допомогу, закріплене в Конституції України, може бути реалізоване лише через таку систему надання безоплатної правової допомоги в Україні, де вагоме місце посідатимуть юридичні клініки при вищих навчальних закладах юридичного профілю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дацко К.П., Стець Є.О. Захист прав споживачів фінансових послуг в юридичній клініці. *Правова позиція*. 2021. № 4. С. 26–32.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.03.2023 року).
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/ *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія / М.Т. Лоджук. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.
5. Польська О.М. Суб'єкти відносин безоплатної правової допомоги в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 76–85.
6. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
7. Рогозіннікова К.С. Сучасні методи та форми організації діяльності юридичних клінік у закладах вищої освіти. *Управління та інновації в освіті: досвід, проблеми та перспективи*: збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м.Одеса 27-28 жовтня 2022 року Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2022. С. 154–158.